

Har forskningen i dansk sproghistorie en fremtid?

Af Jørgen Rischel

1. Baggrunden for den aktuelle krise

Det danske sprogs historie er et anliggende, som burde have stor national bevågenhed i dag, ligesom det har haft det i tidligere tider. Men der er flere forhold, der har gjort, at området er trådt mere og mere i baggrunden inden for den toneangivende forskning:

(1) Den nordiske filologi i Danmark havde sin glansperiode i den sidste fjerdedel af det nittende århundrede og den første fjerdedel af det tyvende århundrede. Der var tale om en lykkelig syntese af tekstfilologi, dialektologi og historisk-sammenlignende sprogvidenskab, og hele programmet var fra starten gennemsyret af et nationalt engagement.

Det blev lydhistorien, som jo er lettest tilgængelig for systematisk-sammenlignende studier, der kom til at dominere billedet, og interessen samlede sig først og fremmest om de sprogforandringer, man kunne observere inden for dansk i middelalderen, dvs. fra runetidens slutning og indtil bogtrykkerkunstens indførelse. Brøndum-Nielsens *Gammeldansk Grammatik* – som jo på sin måde har en lige så misvisende titel som Paul Diderichsens *Elementær dansk Grammatik* – er på godt og ondt kodificeringen af hele denne forskning. Det andet monumentale værk i dansk sproghistorie, Peter Skautrup's *Det danske Sprogs Historie*, er naturligvis langt bredere og noget mere nutidigt i sin vægtning af emnerne, men viser alligevel på mange måder den selektive satsning, der har været tale om i den traditionelle nordiske filologi.

Det var ikke, fordi man ikke interesserede sig for andre perioder. Men urnordisk holdt man sig oftest på ærbødig afstand fra; det var et emne for nogle få komparative specialister og for runologerne, der også sad på beskæftigelsen med sproget i de danske runeindskrifter fra vikingetid og middelalder. Vé den, der udefra og med et andet udgangspunkt vovede sig ind på runologernes gebet! Det har været et problem, fordi der herhjemme nok ikke helt har været den vekselvirkning med den almene filologi og lingvistik, som kunne have integreret studiet af runesproget

fuldt ud i den bredere beskæftigelse med dansk sproghistorie og samtidig givet det en central placering i den almenlingvistiske beskæftigelse med forholdet mellem lyd og skrift og med sprogforandringsfænomener. – Glædeligvis er runologien af i dag præget af, at der stadig kommer nyt materiale og nye udfordringer til, og at der i takt hermed sker nytænkning og gøres op med tidligere hævdede antagelser. Når dette ses i sammenhæng med ny viden inden for arkæologien, må man efter min mening betegne udforskningen af urnordisk og runedansk som et lovende område inden for dansk sproghistorisk forskning.

Det var først og fremmest middelalderens håndskrifter, der blev de almindelige sproghistorikers domæne, og det, der var på programmet, var vel at mærke den store mangfoldighed af detaljer i lydhistorien og i håndskrifternes lydbetegnelser, altsammen uden at man nødvendigvis nåede til en afklaret og for én selv tilfredsstillende helhedsbetragtning af den historiske udvikling af lydsystem og ortografi. Sandheden er naturligvis, at begge dele er nødvendigt. De enkelte ordformer i overleveringen bør ansues i et overordnet perspektiv; men samtidig er både den filologiske akribi og den skarpsindige tolkning af detaljerne i overleveringen en forudsætning for, at man har et lødigt materiale at bygge de store generalisationer og synteser på.

På det punkt er der lighedspunkter mellem runologien og middelalderfilologien. Et godt runologisk eksempel er formen *hagestumR* på Sten-toften-stenen. Den brugte Harry Andersen i sin tid til et frontalt angreb på Diderichsens synspunkter om fonologisering af omlyd; men argumentationen stod og faldt med, at ordet er en sammensætning, og at andetledet *-gestumR* betyder 'gæster' (i dativ). Det var den samlede filologi overbevist om, selv om førsteleddet *ha-* ikke kunne forklares overbevissende. Siden er hele ordformen smukt og enkelt blevet forklaret som dativ flertal af et ord, der formelt svarer smukt til *hingst*. Hvis man følger dén tolkning (og dermed endda får mening i indskriften), er ordformen stadig særdeles interessant for omlydskronologien, men så er det ikke længere spillet mellem den sidste og den næstsidste vokal, der er interessant, men derimod spillet mellem den næstsidste og den tredjesidste vokal. Sådan kan det hele forskyde sig, og sådan har vi mulighed for hele tiden at blive klogere.

Skal man inden for middelalderfilologien nævne et område, hvor studiet af formerne og lydbetegnelserne i de ældste håndskrifter indgår i en lykkelig og nødvendig symbiose med dialektologi og andre lingvistiske sysler endnu den dag i dag, må det være navneforskningen. På det felt

behøves der ingen argumentation for filologiens *raison d'être*. Men tilbage til den »almindelige« filologi:

Lydforandringerne fra reformationstiden og op mod nutiden har slet ikke haft samme vægt i forskningen som middelalderens lydhistorie. Derimod har man naturligvis beskæftiget sig meget med de nødvendige filologiske operationer i forbindelse med tekstudgivelser, ikke mindst når det gælder de ortografiske mærkværdigheder, som vi møder i tekster fra det 16. århundrede.

Men sproghistorie er ikke kun lydhistorie. Der er også sket dramatiske og spændende morfologiske ændringer i middelalderens dansk, især i form af forenklinger; men af en eller anden grund har studiet af diakron morfologi ikke været genstand for nær så intensiv forskning som lydhistorien. Og hvad angår den ældre danske syntaks, har der i et halvt århundrede været stort set stilstand i beskæftigelsen med ledstillingsfænomener siden Diderichsens disputats om sætningsbygningen i Skånske Lov. På det punkt er der glædeligvis i de seneste år sket et nybrud i forskningen.

Ved siden af det har man interesseret sig for det standardiserede skriftsprogss leksikalske og ortografiske udvikling i perioden efter middelalderen. Men syntakshistorien, og i det hele taget prosahistorien, som var Diderichsens store interesse, nåede desværre ikke at vække den brede interesse og ligger og venter på at blive taget op.

De følgende generationer af nordiske filologer og dansklærere har tilgnet sig varierende dele af den etablerede viden med forankring i det program, som Brøndum-Nielsen stod for, uden at det i særlig grad blev gjort klart, hvorfor netop lydhistorien og hvorfor netop middelalderen skulle være det væsentligste emneområde i dansk sproghistorie. Dateringen og proveniens-bestemmelsen af de gamle håndskrifter efter Brøndum-Nielsen'ske kriterier, som jo gik hånd i hånd med fastlæggelsen af middelalderens lydhistorie, var i hvert fald i store træk på plads, så der var andre ting, man med større erkendelsesmæssigt udbytte kunne have kastet sig over.

Det er på denne baggrund ikke særlig overraskende, at de yngre generationer i mindre grad har ladet sig inspirere til at kaste sig over diakronien. Det gælder i særlig grad, fordi der fra trediverne skete en tiltagende polarisering mellem filologi og lingvistik, hvor strukturalismen omkring århundredets midte stod som det fornyende og fremadrettede.

Det må i denne forbindelse indrømmes, at den filologiske og sproghistoriske forskning i Danmark har haft det vanskeligere end visse andre

steder, fordi der ikke har været politisk sprængstof i det at betragte sproget under en historisk synsvinkel. Tager vi de vestnordiske områder, møder man overalt en stor optagethed af sprogets identitet og sprogets renhed, og polariseringen over for det indtrængende danske sprog har i den forbindelse klart været en styrke. I Norge har det sproghistoriske engagement været stærkt forbundet med diskussionen om, hvad der var norsk, og hvad der var dansk, lige fra middelalderen og op til nutiden. I dagens Danmark oplever vi overhovedet ikke en tilsvarende debat om germanismer i dansk, og det er der vel heller ingen af os, der ønsker. Muligvis kunne den stærke engelske indflydelse på dansk i dag føre til et folkeligt engagement af puristisk art (nogle mener måske, at det såkaldte multi-etniske samfund er en trussel mod det danske sprog).

(2) Der er ingen grund til her at sige meget om strukturalismen. Men det er vigtigt at mærke sig, at der i fyrrerne og halvtredserne hos mange af de strukturelt engagerede var en stærk og egentlig ret ufrugtbar opposition imod den historiske sprogvidenskab. Man gjorde op med den metodisk set forældede filologisk-historiske forskning; men i sin iver kastede man barnet ud med badevandet. Selv den filologisk fremragende Paul Diderichsen måtte i sit berømte foredrag om filologiens mål og midler på Nordismødet i 1947 etablere et modsætningsforhold mellem de to former for sprogvidenskabelig beskæftigelse med modersmålet.

Og kløften blev bredere. Jeg husker selv, hvordan jeg i én og samme periode med udbytte gik til undervisning både hos Harry Andersen og hos Louis Hjelmslev. Det var en udfordring; det var ind imellem temmelig besværligt at få noget funktionsdygtigt ud af foreningsmængden.

Kulminationen af den strukturelle orientering inden for studiet af ældre dansk er vel Anders Bjerrums grammatik over håndskriftet B74 af Skånske Lov. I halvtredserne studerede vi den med ærefrygt over for dens skarpsindigt og utrolig konsekvent gennemførte analyse af gammelskånsk, som det fremtrådte rent grafematisk. Men jeg havde altid selv store problemer med at forstå, hvorfor det var så magtpåliggende at anskue en tekst som en isoleret enhed og at undertrykke sin viden om, at skriften afspejlede et talesprog. Man *havde* jo faktisk på komparativ basis et temmelig godt udgangspunkt for at forholde sig til strukturen i det talte sprog, uden at det hele nødvendigvis blev cirkulært. Jeg synes, at overlapninger mellem udtryksstørrelser er et godt eksempel på, at man nok kan observere, men ikke forklare fænomenerne tilfredsstillende uden at inddrage hypoteser om forholdet mellem lyd og skrift. Hvis for ek-

sempel *t* og *d*, eller *k* og *g*, falder sammen i en bestemt stilling, så har vi en fuldstændig vilkårlig synkretisme set fra grafematisk synspunkt, men en yderst naturlig synkretisme set fra fonologisk synspunkt. Hvorfor skulle det være så frugtbart at studere sprogtilstanden rent grafematisk uden at inddrage den slags indlysende viden? Begejstringen for at gennemføre en kemisk ren tilstandsbeskrivelse står og falder med begejstringen for selve det strukturalistiske program; man kunne i dag ønske sig, at der havde været et mere frugtbart samspil mellem strukturalisme og historisk sprogvidenskab.

Inden for dansk dialektologi har der været en meget stærk orientering i retning af strukturalisme, og i en årrække stod tilstandsbeskrivelser af dialekterne øverst på programmet. Det kan der argumenteres meget godt for som reaktion imod atomistisk dataophobning; men man kan diskutere berettigelsen af at skære den diakrone dimension fra i den grad, det er sket. De dialektologer, der har lavet de udmærkede dialektbeskrivelser og redigeret dialektordbøger, er eller var selv kyndige sproghistorikere. Man kunne ønske, at de netop i denne dobbelte egenskab havde tilladt sig selv at tegne dansk sproghistorisk forskning stærkere, end tilfældet har været.

Sandheden er naturligvis, at studiet af sprogforandring er en lige så ægte del af lingvistikken som studiet af sprogtilstande. På en måde er det sværere at definere, hvad en sprogtilstand er for noget, end hvad sprogforandring er for noget; enhver sprogtilstandsbeskrivelse er en idealiseret fremstilling, der underspiller den til enhver tid igangværende forandring. Men i det strukturalistiske program rullede man det store skyts frem for at give tilstandsbeskrivelsen den altdominerende plads. Den holdning er fortsat også op igennem transformationsgrammatikens æra, som vi i øvrigt har mærket langt mindre i Danmark end de fleste andre steder (i parentes bemærket kan man med god ret se på transformationsgrammatikken som en fortsættelse af strukturalismen).

Herhjemme er nok de fleste gradvis gået fra at være fuldblods strukturalister til at være mere funktionalistisk, sociolingvistisk og pragmatisk orienterede. Det fører over til et tredje moment, som jeg vil nævne som baggrund for den nordiske filologis tilstand herhjemme, som den tager sig ud for mig:

(3) Op igennem halvfjerdsene og firserne er danskstudiet ved danske universiteter blevet meget stærkt domineret af de studerendes og de yngre læreres interesse for pragmatik og for studiet af skriftlig kommunika-

tion, og her ikke mindst massekommunikation. Mere generelt har interessen for nutidig litteratur domineret på bekostning af andre aspekter af danskstudiet: grammatik, filologi, osv. Efter strukturalismens afmatning har det synspunkt, at sprog er kommunikation, været herskende i en sådan grad, at det er gået stærkt ud over interessen for sprogets bygning. Det betyder, at dansk grammatik ikke har haft det for godt, og på baggrund af fokuseringen på nutidig kommunikation er det let at forstå, at studiet af ældre sprogrtrins grammatik har haft det endnu meget dårligere end studiet af nudansk grammatik.

Interessen for modersmålets historie trådte helt i baggrunden, og hvad angår den ældre litteratur, har der tilsyneladende ikke været følt noget stærkt behov for grundig filologisk skoling. Dét har været en kilde til stadig undren for os ældre filologer, som mener, at man sprogligt skal være ganske godt rustet for at kunne læse ældre litteratur og forstå den, og især naturligvis, hvis man vil kunne læse teksterne i deres originale sprogform. Det sidste er jo ganske væsentligt, hvis man vil have en rimelig chance for selv at sætte sig ind i, hvad teksterne faktisk betød på det tidspunkt, hvor de blev forfattet. For studiet af ældre tekster er filologien på mange måder, hvad pragmatikken er for studiet af nutidig kommunikation.

Den kombinerede effekt af de tre momenter, jeg har nævnt: filologiens stivnethed, strukturalismens hårdhændethed og de seneste generationers optagethed af massekommunikation, har været ret katastrofal for beskæftigelsen med dansk sproghistorie. Universitetsstudierne inden for nordisk og specifikt dansk er blevet præget af stærk udhuling af kravene om sproghistorisk viden og i sammenhæng hermed en voldsom nedtoning af kravene om sproglig kunnen, hvad enten det drejer sig om oldnordisk (forstået som normaliseret oldislandsk) eller om ældre dansk. Det betyder, at man i en årrække har uddannet kandidater, der i stort omfang har kunnet fravælge de sproglige discipliner. Det er desværre nok ikke overflødigt at sige meget udtrykkeligt, at man er nødt til rent sprogligt at sætte sig ind i et ældre sprogtrin, hvis man vil beskæftige sig med, hvad der er sket efter det sprogtrin. Det gælder, hvad enten man vil beskæftige sig med ældre dansk sproghistorie eller med sprogforandringer i nyere tid.

Hvis man specielt interesserer sig for de sprogforandringer, der er i gang i nutiden, vil nogle måske fremføre, at den ældre sproghistorie er mindre relevant; men til gengæld er det i dette tilfælde i hvert fald aldeles nødvendigt at have et grundigt kendskab til forskelle mellem de ældre

og de yngre generationers håndtering af nutidssproget. Der har her været en tendens hos unge lingvister til kun at interessere sig for de yngres sprogproduktion og dermed at lukke øjnene for en vigtig dimension i det sproglige scenarie. Men det er en kapital fejltagelse, at det udelukkende er de unges aktive sprogbrug, der peger fremad. Alle mennesker i dagens Danmark udsættes for påvirkning fra alle nulevende generationer lige fra vi er små, også selv om det efterhånden mest er pædagoger og legekammerater, børnene kommunikerer med i de afgørende år. På grund af den komplekse påvirkning, vi får, har vi alle sammen et bredt spektrum af passiv sproglig kunnen, selv om vi i vores egen aktive sprogbrug indsnævrer spektret meget. Sprogforandringer skal forstås i hele det sociale og kronologiske variationsperspektiv.

Tendensen til fokusering på én bestemt generations sprog i studiet af moderne dansk er så meget mere problematisk, fordi vi faktisk på mange punkter stadig har meget begrænset viden om variationsforholdene inden for nutidigt dansk. Hvis man forsker i nutidens sproghistorie, kommer man altså på ingen måde lettere om ved kravene til faktuel viden. Udfordringen er snarere større, fordi man selv må være med til at skaffe den viden om nutidig sprogbrug, der er en forudsætning for at kunne beskæftige sig med igangværende og kommende sprogforandringer. Det er spændende forskning; men den kræver god sprogvidenskabelig skoling.

2. Metodisk og teoretisk nytænkning

Inden for den internationale almene lingvistik/fonetik er det i de seneste årtier nærmest gået modsat. Vi har haft de intense årtier, hvor nogle lingvister næsten stirrede sig blinde på strukturer og på overfladisk typologi, og de samme eller andre senere dyrkede Chomskys postulat om den medfødte universalgrammatik. Men i dag er der mange inden for den almene lingvistik og fonetik, der griber til sproghistorien som et helt uomgængeligt emne for sprogvidenskaben. De almene tendenser i sprogforandringer er klart en af de vigtigste indfaldsvinkler til forståelsen af, hvorfor systemerne i sprog er, som de er, og det anerkendes i dag af skønne lingvister.

Omvendt er det nødvendigt, at de traditionelt skolede sproghistorikere erkender, at der i dag eksisterer en større viden end tidligere om sprogforandringens almindelige mekanismer. Det er en viden, der er baseret dels

på akkumulerede data om diakrone forhold inden for vidt forskellige sprogfamilier, dels på udviklingen inden for lingvistikken og fonetikken.

Et af nøgleordene i denne forbindelse er (velfunderet) typologi. Lingvister og fonetikere forsøger at finde frem til typiske fænomener, f.eks. det, at bestemte arter af sprogforandring typisk sker under bestemte strukturelle eller fonetiske betingelser. Den slags viden er ikke i sig selv tilstrækkelig hverken til at afgøre, *om* en formodet sprogforandring faktisk har fundet sted, eller *hvorfor* den i givet fald er indtruffet; men man kan i høj grad bruge typologien som kriterium for, hvor *plausibel* en sproghistorisk beskrivelse eller rekonstruktion er. Og det er man meget bedre rustet til at vurdere i dag, end man var for halvtreds år siden. Den sproghistoriske forskning kan ikke længere tillade sig at nøjes med at bruge den klassiske fonetik og grammatik som referenceramme.

Forholdet mellem skriftlig overlevering og det bagved liggende talesprog er noget, jeg har berørt flere gange allerede. Der er store og fundamentale problemer i det at ville identificere sprogforandringer ud fra den skriftlige overlevering. For det første skal man gøre sig helt klart, at det er en talemåde, når vi hele tiden siger, at sprogets lyde og bøjningsformer har forandret sig. Lydene og formerne er ikke levende væsener, der forandrer sig; det, der ændrer sig, er skik og brug hos sprogsamfundet. Det kan ske gennem perioder med stor variation og ustabilitet; den ustabilitet kan vi sommetider se i overleveringen, til andre tider ikke, fordi skriftsproget i sin natur er normativt og derfor ikke er gearret til at afspejle de glidende ændringer i talesproget, men snarere ændrer sig i ryk. Hertil kommer så det velkendte, at der er en stor inert i den skriftlige gengivelse af talesproget. Selv store ændringer kan være slået igennem i talesproget, meget længe før de giver sig konsekvent udslag i skriftsproget; det må f.eks. have været tilfældet med de senere stadier af urnordisk.

Man er nok nødt til at erkende, at der selv i meget tidlig tid kan have været en bevidst normering af skriftsproget og dermed en stor konservatisme i ortografien. Der har kun foregået helt gennemgribende retskrivningsreformer, når de skriftkyndige fandt det bydende nødvendigt. Det var det i hvert fald i to forskellige perioder i Danmarkshistorien, nemlig i sen urnordisk tid, hvor man kasserede den kanoniserede retskrivning, der var helt forældet i forhold til talesproget, og i reformationstiden, hvor man tværtimod greb tilbage til en ældre sprognorm for at forsøge at få hold på, hvordan dansk rettelig skulle skrives. Filologerne er vist ikke så voldsomt uenige om, hvad der skete i reformationstiden; men situationen med de ældre og yngre runer er et af de klassiske stridsemner.

Noget, der er mindst lige så vigtigt for diakronien som de almenlingvistiske og almenfonetiske betragtninger og diverse betragtninger over forholdet mellem lyd og skrift, er det, at der inden for sprogvidenskabens er kommet delvis helt nye discipliner til, som er af mere eller mindre tværgående art, såsom studiet af sprogkontakt, af kreolsprog, af sprogtilegnelse og af sproglig variation. Den viden, der her indhentes, er ofte helt central betydning for den diakrone sprogforskning, og det er her, man måske kan få en virkelig fornyelse (med udgangspunkt i det bedste i den filologiske tradition).

Et sprog er ikke bare en mekanisme, der udvikler sig og ændrer sig af sig selv; et sprog tales i skiftende kontakt med andre sprog, og det trades fra generation til generation af sprogbrugere med forskellig sproglig horisont. Hvis man er så heldig at lokalisere en gammel dialekttalende, der har levet hele sit liv i landsbyen og ikke talt eller hørt andet end sin barndoms dialekt, og som i allerbedste fald ikke kan læse og skrive, men alligevel er ved sine sansers fulde brug, er hun eller han en sand guldgrube for det antikvariske studium af dialekten. Men ud fra alle andre synspunkter er der jo tale om en idealisering, der har meget lidt at gøre med den måde, sprogsamfund normalt er indrettet på. Den totalt konservative dialekttalende finder man langt snarere i tilfælde, hvor en person f.eks. ved emigration er revet helt ud af sit oprindelige sproglige miljø, men stadig kan huske at tale barndomsdialekten. Det er en ønskesituation for den, der vil nå så langt tilbage til den »oprindelige« dialekt som muligt, og man er et skarn, hvis man ikke i en sådan situation går antikvarisk til værks. Men dét er noget helt andet end at studere sprogbrugen i et sprogsamfund.

Man skal passe på, at man ikke ureflekteret går ud fra, at sprog- og dialektsamfundene var homogene i gamle dage. Al erfaring fra studiet af såkaldt primitive kulturers sprog viser, at sproglig variation, sprogkontakt og ofte endda udbredt flersprogethed er noget aldeles normalt i Jordens sprogsamfund, og at de ting spiller en umådelig rolle for sprogudviklingen. Det er noget, som det er nødvendigt at tage mere i betragtning, når man vurderer den noget kaotiske nordiske sproghistorie, også for de ældre perioders vedkommende.

Hertil kommer, at man skal udnytte den videnskakkumulering og den teoretiske udvikling, der er sket inden for fag som arkæologi og historieforskning. Det behøver man ikke at minde erfarne filologer om; men for den, der kommer til filologien med en måske noget ensidig sproglig ballast, er det vigtigt efter behov at alliere sig med kyndige på de felter.

Det, jeg har fremført her, er ikke en opfordring til at fortabe sig i fagdebat og metodebetragtninger. Tværtimod kan man håbe på, at filologien ved en ny indsats vil nå til at formulere problemstillinger og anlægge perspektiver, der for de unge forskere virker vedkommende og måske ligefrem fascinerende. Studiet af sproghistorien kan dels få en tættere sammenhæng med anden aktuel forskning og dels måske igen få en fuldt berettiget central plads i den almene kulturelle debat.

Et særligt moment, der i de seneste år har givet den sproghistoriske forskning større udfoldelsesmuligheder end tidligere, er data-teknikken.

De muligheder, der nu er for at organisere og analysere meget store datasamlinger, betyder, at man kan tage opgaver op (f.eks. inden for syntaks og leksikografi), som var ret uoverkommelige tidligere, hvis der etableres korpora med sproglige data fra forskellige kronologiske perioder (og her om muligt data med veldefineret geografisk proveniens). Der er ingen tvivl om, at man må give den slags aktivitet høj prioritet i en tidlig fase, hvis dansk sproghistorisk forskning skal få en renæssance. Det kræver blandt andet, at man finder ud af, i hvilket omfang forskellige forskningsopgaver kan trække på samme datamateriale. Tekstkorpora etableres naturligt i forbindelse med specifikke forskningsopgaver; men det forhindrer ikke, at man grundigt overvejer, hvad de derudover kan tænkes brugt til.

Samtidig skal man ikke være blind for, at brugen af datalingvistiske hjælpemidler umiddelbart i særlig grad inviterer til forskning i *skriftligt* materiale. Vil man beskæftige sig med dansk *lydhistorie* i vor tid eller i hvert fald inden for det sidste århundrede, hvor der faktisk eksisterer akustisk reproducerbart materiale i form af gramfonoptagelser osv. (jf. Brink og Lunds monumentale *Dansk Rigsmål*), så skal man først igennem en arbejdskrævende transskription af materialet, så i hvert fald nogle af informationerne i materialet findes i maskinlæsbar form. Men når det er gjort, er den datamæssige behandling præcis lige så tiltrækkende, når det gælder talesproget, som når det gælder skriftsproget. Det har man forlængst erkendt i udlandet, og det har også været en central del af filosofien bag det initiativområde »Dansk talesprog i dets variationer«, som kørte i slutningen af firserne og begyndelsen af halvfemserne i SHFs regi.

For at samle trådene, hvad angår metode og teori, kan man altså sige, at der er behov både for en metodisk og teoretisk nyorientering og for en bredere tilgang til sproghistorien, hvis studiet af den skal leve op til de forventninger, man kan stille til nutidig humanistisk forskning. Jeg sætter

her bestemt ikke spørgsmålstegn ved brugen af den klassiske komparative metode i sig selv; tværtimod må man advare mod den løstgængelighed, der præger sammenligningen af forskellige sprog og sprogstadier, hvis den ikke er baseret på sund metodik. Men jeg sigter til den noget konservative tendens i den traditionelle, filologisk forankrede sproghistoriske forskning. Hvis man her uden den store debat viderefører tidligere tiders sprogsyn og blot slår på, at der bliver ved med at være mængder af arbejde, der skal gøres *inden for det på forhånd givne program*, kan beskæftigelsen med dansk sproghistorie måske i længden ikke forsvare sin position i forskersamfundet, og man kan slet ikke forvente, at programmet tiltrækker de dygtigste unge forskere.

Der er behov for en hurtig og omfattende indsats inden for dansk sproghistorisk forskning, hvis vi skal undgå, at et af kerneområderne inden for den nationale humanistiske forskning forsvinder. Det ville være til stor skade både for dansk kultur, for undervisningen og forskningen i dansk sprog og litteratur og også for den almene sprogvidenskab.

3. Presserende og frugtbare forskningsopgaver

Det er let at pege på vigtige og spændende forskningsemner. Nogle af dem er virkelig påtrængende opgaver, der har været forsømt tidligere, men som er blevet mere håndterlige og også mere oplagte at interessere sig for i og med, at sprogvidenskabens teorier og metoder har udviklet sig. Det gælder ikke mindst historisk syntaks og systematiske studier af ældre sprogtrins semantik. Jeg vil ikke gå nærmere ned i disse emner her, men blot nævne, at netop syntaksen og semantikken i ældre dansk er blevet taget op af nogle af de yngre danske forskere. Det er nogle meget lovende forskningsområder, samtidig med at man ikke skal være blind for, at en forbedret adgang til data naturligvis ikke i sig selv løser de problemer, som disse historiske discipliner byder på af metodisk og erkendelsesmæssig art. Der stilles helt specielle krav til vurderingen og forståelsen af sprogligt materiale fra ældre sprogtrin og til selve analysemetoderne, når forskeren vil afdække semantiske og informationsstrukturelle komponenter i materialet og foretage leksikalske og syntaktiske analyser på dette grundlag. Dermed er beskæftigelsen med disse sider af ældre dansk både en filologisk udfordring og en teoretisk-lingvistisk udfordring.

Så er der naturligvis også store emneområder, som filologerne har beskæftiget sig med i lang tid, og som i og for sig er meget velopdyrkede, men som alligevel kunne fortjene at revurderes i lyset af moderne sprogvidenskab; det gælder for eksempel hele lydhistorien. Der er også områder, hvor inddragelsen af ny faktuel viden om f.eks. samfundsforhold i ældre tid (evt. kombineret med nye analysemetoder) muligvis kan stille sproghistorien i et afgørende nyt lys.

Man har længe beskæftiget sig med problemstillinger, der indebærer, at man ser sproghistorien i et dialektgeografisk perspektiv. Danske filologer begyndte for over hundrede år siden at beskæftige sig intenst med, om de forskellige dialekttræk kan dateres ud fra skriftlige kilder, og omvendt: om de skriftlige kilder kan proveniensbestemmes ud fra de kendte dialektforhold. Det er et område, der er kulegravet af forskere som Brøndum-Nielsen og Marius Kristensen; men der er stadig kommet ny viden til, som i hvert fald kan modificere nogle af de tidligere antagelser.

Skal man nævne noget, der stadig henstår som ubekendte størrelser, og som måske vil vedblive med at henstå som ubekendte størrelser, er det, hvordan og hvornår de danske dialekter og deres underdialekter overhovedet opstod som klart distinkte dialekter og underdialekter, og hvad der i tidlig tid har været af fællesnævner i form af en (overordnet?) sproglig norm. Hvad var dialekterne »dialekter af«, og i hvilken grad følte de dialekttalende en sproglig loyalitet over for et fælles sprog? Det er ikke givet, at man overhovedet kan formulere en problemstilling, der har en mulig løsning inden for rammerne af de data, vi har til rådighed. Der er, så vidt jeg kan se, to hovedproblemer:

Det ene problem er, at man må have et indgående kendskab til samfundsdannelsen i tidlig tid for at kunne indkredse de gunstige betingelser for dialektdifferentiering. Her er der forlængst blevet peget på, at der f.eks. er en smuk sammenhæng mellem jernalderens bebyggelse af Fyn og dialektforholdene på øen, og vidensmængden er stadig tiltaget inden for hele dette område.

Det andet problem er mere genstridigt; det vedrører forholdet mellem tale og skrift. For at kunne identificere dialekter i ældre tid, er man naturligvis nødt til at få afklaret, i hvor høj grad skriftsproget til forskellige tider har været normativt og centraliserende og dermed måske undertrykt de eksisterende dialektforskelle. Selv i de perioder, hvor vi ser stor regional variation i skrift, f.eks. i 1400-tallet, kan der være tale om at visse former for regionale afvigelser var acceptable i skrift, andre ikke, og det kan igen hænge sammen med graden af normering af talesproget i for-

skellige sociale sammenhænge. Desværre kommer man i mange tilfælde ikke meget længere end til at formulere problemstillingerne; men bare det at få præciseret og defineret, hvilke faktorer der indgår i et sådant problemkompleks, kan være et fremskridt i forhold til tidligere tiders forskning, der tit forholder sig meget vagt og intuitivt til de sociale sammenhænge i sproghistorien.

Det forhindrer på ingen måde, at man kan forske på en frugtbar måde i dialekternes historie, og her bl.a. i samspillet mellem demografiske forhold og dialektforhold fra oldtid til nutid. Det er et meget interessant spørgsmål, i hvilken grad dialektgrænserne har flyttet sig, og hvorfor de har gjort det. Det er der blevet forsket i, og det véd man faktisk mere om i dag end tidligere; men det er fortsat et frugtbart studiefelt. Man må på den anden side erkende, at det er en tidkrævende forskning.

Den viden, der allerede er etableret på området, fortjener at få et nedslag i håndbogslitteraturen.

Når det gælder dialekterne i nyeste tid og i nutiden, er det naturligvis dialektudtyndingen, man kan studere, og det sker i en sociolingvistisk ramme. Men man skal passe på, at man ikke hænger fast i den klassiske opfattelse: at dialekterne udviklede sig i tidlig tid, og at resten har været en degenerationsperiode. Op igennem tiden må der have været en stadig brydning mellem forskellige normer og dermed sommetider polariseringer mellem dialekter, og til andre tider udtynding eller ligefrem udradning af gamle dialekter. Det, der ser ud som demografisk betingede flytninger af dialektgrænser, kan altså muligvis i nogle tilfælde være normskift snarere end resultatet af store ændringer i landets befolkningsforhold.

Man kan også engagere sig i endnu mere almene emner, som den besindige filolog kan være fristet til at lade ligge, men som i hvert fald bør formuleres som præcise problemstillinger.

Et af disse store spørgsmål er, hvorfor dansk er så grundforskelligt fra norsk-svensk, hvad angår den fonetiske typologi. Hvorfor er dansk i den henseende faktisk tættere på tysk og hollandsk? Hvorfor har det danske rigssprog rene monoftonger (ligesom tysk) til forskel fra den stærke diftongering i dialekterne lige fra jysk til skånsk? Er det i den forbindelse interessant at se på det gamle øresundsmål? Har det, at nedertysk eksisterede som talesprog i danske byer, og at dansk også blev talt på nedertysk substrat, spillet en væsentlig rolle med hensyn til at lægge grunden til en skriftnær standardudtale af dansk? Er det derfor, vi både har monoftonger og bibeholdelse eller restitution af konsonanter, der mest er

tabt i dialekterne? Hvor væsentlig en faktor var tosprogethed med dansk og nedertysk i forhold til f.eks. eksistensen af en dansk oplæsningsudtale, der blev brugt i skole og kirke? Man kan også inddrage latin og spørge: hvilken rolle har eksistensen af en latinudtale spillet? For at tage et helt specifikt fænomen kan man spørge, hvilke eksterne faktorer der har betinget, at dansk (og færøsk) uden videre tolererer låncord med ikke-initial tryk modsat f.eks. folkemålet i Oslo (for ikke at tale om islandsk). – Spørgsmålet om en ældre oplæsningsudtale fører videre til et nærbeslægtet emne: hvor udbredt læsekyndigheden har været i Danmark i ældre tid. Det sidstnævnte, spændende problemkompleks er heldigvis på dagsordenen inden for den moderne forskning.

I det hele taget er det værd at genoverveje i lyset af viden om ældre samfundsforhold, hvilke faktorer der har bidraget til udviklingen af en slags rigsnorm inden for talesproget.

Et måske helt enfoldigt spørgsmål, som man dårligt nok turde formulere, dengang jeg selv studerede nordisk filologi, er: Hvorfor ligger vestjysk typologisk tættere på engelsk end de østligere danske dialekter gør? Det gælder både med hensyn til lydforholdene, hvor man vestpå har total apokope, og har bevaret *h* plus halvvokal i ord som *hvad*, og har stød ved klusil. Og det gælder sandelig også morfosyntaksen, hvor vestjysk har sammenfald i genuskategorien og også har foransat bestemt artikel. Dette med artiklen har jo været et ømt punkt på grund af den politiske polarisering i forhold til Tyskland, fordi tysk også har foransat artikel. Men hvorfor er det i sin helhed en typologisk affinitet til engelsk, ikke til tysk, man kan iagttage i vestjysk? Det er den slags spørgsmål, mange nok vil vente, at sproghistorikerne forsøger at belyse over for almenheden. Ikke længere af nationalpolitiske grunde, men fordi problemstillingerne og mulighederne for ny erkendelse er spændende i sig selv, ganske på samme måde som formidling af arkæologi er spændende.

Jeg har her forsøgt at nævne nogle for mig at se spændende problemstillinger, *ikke* fordi jeg mener, at man nødvendigvis skal kaste sig over netop dem, men for at vise, at der er perspektiver i sproghistorien. Hvis man vil engagere sig i forskning inden for dansk sproghistorie, må man nok være meget omhyggelig med at finde en balance mellem det at skabe fornyelse i forskningen og det at holde jordforbindelsen. Hvis man kaster sig hovedkulds ud i at løse de største problemer, uden at der er noget reelt empirisk materiale at forholde sig til, eller uden at materialet tillader nogensomhelst entydige slutninger, så skulle man måske hellere bruge tiden og midlerne på andre og mere realistiske projekter. Men samtidig

skal og må den sproghistoriske forskning komme ud over den stærke binding til Brøndum-Nielsen-traditionen.

4. Hvordan igangsætter man aktiviteter inden for området?

De afgørende spørgsmål er, *om* man i dagens Danmark kan få den sproghistoriske forskning i god gænge, og *hvordan* det skal gøres.

Den allerførste forudsætning er nok, at der etableres et godt netværk af forskere med interesse for og forstand på dansk sproghistorie. Det bør ikke være begrænset til Danmark; der sidder forskere med relevant indsigt i emnerne flere steder i udlandet. Og man skal heller ikke overse den værdi, det kan have at tage tættere kontakt til forskere, der arbejder med norsk og svensk sproghistorie. Der er så mange paralleller i udviklingen, at et bredere nordisk samarbejde om forståelsen af nordisk sproghistorie er stærkt påkrævet.

Der er mange temaer inden for dansk sproghistorie, der indbyder til diskussion på symposier eller korte temamøder. Det kan være forskningsområder, der er præget af kontroversielle og vanskeligt tolkelige data. Det kan også være områder, der indbyder til, at man mere åbent end tidligere angriber dem ud fra forskellige forskningstraditioner, og hvor man måske kan få forskere af forskellig observans til at spille sammen. Det kan også være områder, hvor helt nye teorier eller ny teknologi giver muligheder, man ikke har kendt tidligere. Det er ikke min opgave her at sætte bestemte temaer på dagsordenen; men jeg håber på en frugtbar debat om dette spørgsmål. Det er meget vigtigt for den fremtidige aktivitet inden for dansk sproghistorie, at et initiativ på nuværende tidspunkt bliver vellykket fra starten.

Det næste er så, hvordan man får sat en sammenhængende forskning i gang. Det kræver pengemidler i form af ph.d.-stipendier og andre stipendier eller i form af åremålsstillinger eller faste stillinger. Der skal betydelige pengemidler til, hvis man skal have en chance for at fastholde unge forskere i en tilstrækkelig lang periode. Problemet er jo, at de ofte på forhånd er ret svagt funderede inden for den traditionelle grundviden og derfor både skal kunne nå at tilegne sig denne viden, så udbygge den med mere speciel viden og til slut nå at lave egen forskning.

Men penge er ikke nok. Der er behov for et virkeligt og forpligtende engagement fra erfarne seniorforskere, der kan fungere både som vejle-

dere og i et eller andet omfang som aktive forskere. Her skal man ikke være blind for, at den filologiske forskerverden i Danmark er svindende, og at de erfarne forskere normalt har hænderne fulde med opgaver, som de ikke uden videre er indstillet på at slippe og måske vanskeligt kan slippe.

Man kan i den forbindelse spørge, om dansk filologi ikke har rigeligt på programmet i og med, at der arbejdes på en tiltrængt ordbog over gammeldansk, og i og med, at der allerede eksisterer en i sig selv værdifuld viden, der kunne udmøntes i en ajourført sproghistorisk fremstilling. Men det bør efter min mening ikke ses som et enten-eller. Det drejer sig ikke blot om en fortsat akkumulering af viden inden for forskningstraditionen, men også om at udnytte, hvad humanistisk forskning efter et halvt århundredes metodisk og teoretisk udvikling kan tilføre sproghistorien af nyt. Samtidig vil jeg fordriste mig til at pege på tekstfilologien som en traditionel aktivitet, som kunne integreres i en fremadrettet sproghistorisk forskning.

Et initiativ inden for dansk sproghistorie kan kun blive seriøst, hvis det har bred og ægte opbakning. Desværre har vi her, måske mere end mange andre steder i universitetsverdenen, et meget alvorligt problem med alderspuklen inden for forskernes kreds. Det myldrer i dag bestemt ikke med nordiske filologer, og de, der repræsenterer den solide skoling, er for de flestes vedkommende godt oppe i årene. Der er alt for få yngre forskere med engagement i dansk sproghistorie. De, der er, bør støttes med stipendier eller ansættelser, så de kan samle sig om projekter og om relevant undervisning og vejledning.

Først og sidst er der dog et behov for helt unge forskere, der kan tegne fremtidens nordiske filologi. Rekrutteringen af dem er det store og altoverskyggende problem. Man kan nok synes, at visionerne om en accelereret dansk sproghistorisk forskning burde kunne vække en vid interesse og forhåbentlig ligefrem entusiasme hos studenter og unge kandidater. Men der er en tidsfaktor. Hvem vil i en nærmere fremtid kunne kvalificere sig til at udføre en sådan forskning? Universiteternes ældre danskstuderende er det indlysende rekrutteringsområde; men hvordan kommer den nuværende generation på en rimelig tid op på en tilstrækkelig baggrundsviden både om forskningsmetoder og om forholdene inden for de ældre sprogtrin? Lingvistik- og fonetikstuderende er et andet tænkeligt rekrutteringsområde; de vil have et godt udgangspunkt, hvad angår viden om forskningsmetodik og almene teorier, men de vil til gengæld typisk have en særdeles begrænset forhåndsviden om de ældre sprogtrin. Et tre-

die rekrutteringsområde, som er interessant at overveje, er indoeuropæisk-komparative lingvister. Germanske filologer i traditionel forstand kan også komme på tale; men de fleste tyskstuderende af i dag vil nok ikke have en ideel udgangsposition.

Jeg tror, at idealet vil være en eller anden kombination af unge forskerstuderende fra forskellige fagområder. De vil kunne supplere og inspirere hinanden med deres forskellige viden og forskellige udgangspunkter. Forudsætningen, uanset hvor man kommer fra, er at man har en ægte interesse for emnet, og at man har den energi og stædighed, der skal til for at tilegne sig den nødvendige viden om ældre dansk og om dansk sproghistorie.

Alt kan læres; men i et initiativ inden for dansk sproghistorisk forskning må man nøje overveje, hvordan man kan håndtere også disse problemer.

Artiklen er oprindeligt holdt som oplæg på et symposium om dansk sproghistorie på Københavns Universitet 1. juni 1995.